JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING AXLOQIY TARBIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

O‘lmasov Mirzoxid

Annotatsiya

Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tarbiyasini takomillashtirishning pedagogik mexanizmlari yoritilgan. O'qituvchining talabchanlik va xayrixohlik uyg'unligiga asoslangan boshqaruvi, musobaqa va hamkorlikni muvozanatda qo'llashi, ijobiy rag'batlantirish, pedagogik refleksiya hamda oilaviy hamkorlik mexanizmlarining samaradorligi ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, jismoniy tarbiya darslariga axloqiy mazmunni tizimli integratsiyalash o'quvchilarda intizom, mas'uliyat, jamoaviylik, halollik va o'zaro hurmatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *pedagogik mexanizm, jismoniy tarbiya, boshlang'ich sinf, axloqiy fazilat, harakatli o'yin, didaktik tizim, rag'batlantirish, refleksiya, hamkorlik, metodik tavsiya.*

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim bosqichida shaxsning ijtimoiy va axloqiy qiyofasi shakllanishining dastlabki poydevori yaratiladi. Shu davrda o'quvchining qoidaga munosabati, jamoada o'zini tutishi, topshiriqqa javobgarligi, tengdoshlariga bo'lgan munosabati va o'z harakatini baholash qobiliyati tarkib topa boshlaydi. Mazkur sifatlar keyingi ta'lim bosqichlarida barqaror xulq-atvorga aylanishi yoki aksincha, sust shakllanishi mumkin. Shuning uchun boshlang'ich sinfda tashkil etiladigan har bir dars o'zining rivojlantiruvchi va tarbiyaviy mexanizmlariga ega bo'lishi talab etiladi.

Jismoniy tarbiya darslari bu borada alohida metodik imkoniyat yaratadi. Sababi, unda qoidaga bo'ysunish, topshiriqni jamoa bilan bajarish, musobaqalashish, sherikni qo'llab-quvvatlash, g'alaba va mag'lubiyatga nisbatan madaniyatli munosabat, irodaviy zo'riqish va o'zini boshqarish jarayonlari bevosita kuzatiladi. Demak, axloqiy tarbiya mazkur darslarga tashqaridan qo'shiladigan sun'iy komponent emas, balki o'quv jarayonining ichki mohiyatidan kelib chiqadigan natijadir.

Dissertatsion tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy tarbiya darslarida axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan kompetensiyalar mazmuni va metodlarini takomillashtirish, pedagogik xususiyatlarni aniqlashtirish, uzviylik va uzluksizlikni kuchaytirish, pedagogik mexanizmlar hamda didaktik tizimni ishlab chiqish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada amaliyotga yaqin bo'lgan metodik mexanizmlarni tizimlashtirish maqsad qilindi.

TADQIQOT METODLARI

Maqola nazariy tahlil, qiyosiy taqqoslash, pedagogik interpretatsiya va umumlashtirish metodlari asosida tayyorlandi. Tadqiqotda jismoniy tarbiya hamda axloqiy tarbiya bo'yicha ilmiy-metodik manbalar o'rganildi, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari, harakatli o'yinlar va mashqlarni tashkil etish bo'yicha mavjud yondashuvlar tahlil qilindi.

Dissertatsiyada qayd etilgan ilmiy yangilik va amaliy natijalar maqola mazmunining metodologik tayanchi bo'lib xizmat qildi [10]. Mazkur tayanch jismoniy tarbiya darslarining tarbiyaviy imkoniyatlarini umumiy tavsiflash bilan cheklanib qolmay, ularni darsning ichki tuzilmasi bilan bog'liq holda talqin qilish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Axloqiy tarbiyani takomillashtirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishda avvalo "mexanizm" tushunchasining mazmuniga aniqlik kiritish lozim. Pedagogik mexanizm deganda ma'lum maqsadga erishishni ta'minlaydigan omillar, vositalar, shart-sharoitlar, usullar va boshqaruv harakatlarining o'zaro bog'liq tizimi tushuniladi. Jismoniy tarbiya darslarida bunday mexanizm o'quvchilarning axloqiy fazilatlarini faoliyat davomida shakllantirishga xizmat qilishi kerak.

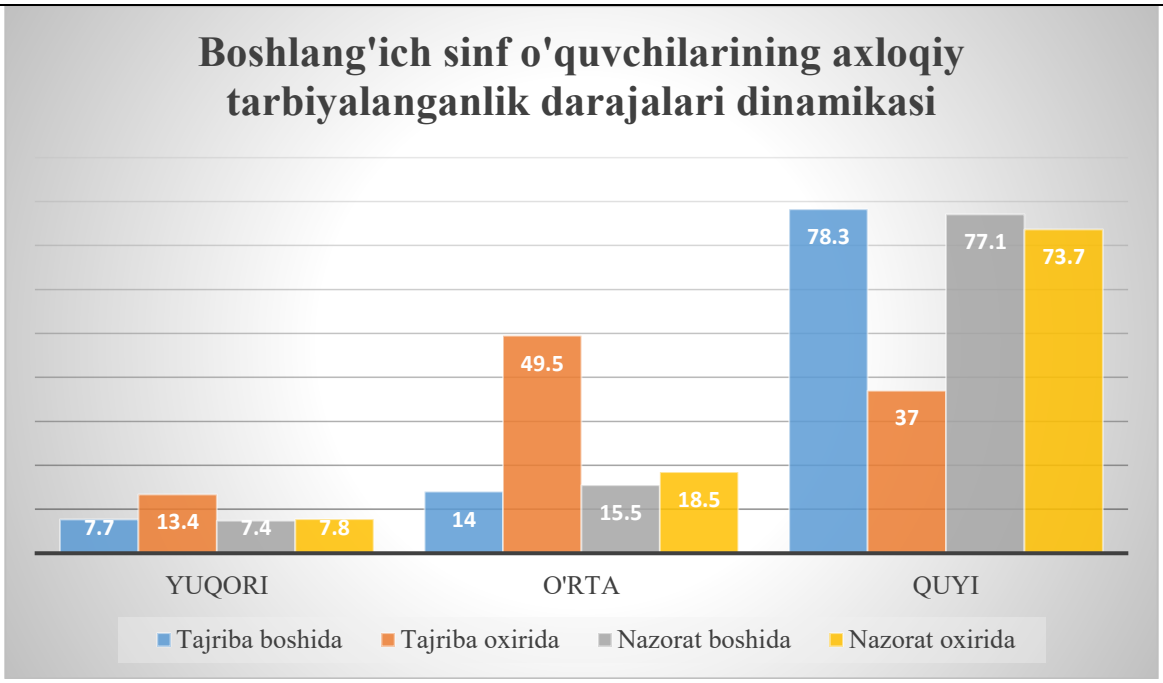
Dissertatsion tajriba-sinov ishlariga jami 1067 nafar o'quvchi jalb etilgan bo'lib, shundan 543 nafari tajriba guruhini, 524 nafari nazorat guruhini tashkil etgan. Tajriba yakunida tajriba guruhida yuqori daraja 42 nafardan 73 nafarga, o'rta daraja 76 nafardan 269 nafarga oshgan, quyi daraja esa 425 nafardan 201 nafarga kamaygan. Nazorat guruhida esa o'zgarishlar nisbatan sust bo'lib, yuqori daraja 39 nafardan 41 nafarga, o'rta daraja 81 nafardan 97 nafarga oshgan, quyi daraja 404 nafardan 386 nafarga kamaygan. Statistik tahlilda tajriba guruhining o'rtacha ko'rsatkichi 58,7 foizni, nazorat guruhiniki 44,7 foizni tashkil etgani hamda Styudent mezoni bo'yicha $T_{x,y} = 10,77 > 1,96$ ekani aniqlangan.

Tahlillar asosida quyidagi asosiy pedagogik mexanizmlar ajratildi: motivatsion mexanizm, tashkiliy-intizomiy mexanizm, hamkorlik mexanizmi, baholash-rag'batlantirish mexanizmi, refleksiv mexanizm va maktab-oila hamkorligi mexanizmi.

1-jadval .

Jismoniy tarbiya darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tarbiyalanganlik darajalari ko'rsatkichlari

Daraja	**Tajriba boshida n=543**	**Tajriba oxirida n=543**	**Nazorat boshida n=524**	**Nazorat oxirida n=524**
Yuqori	42 (7,7%)	73 (13,4%)	39 (7,4%)	41 (7,8%)
O'rta	76 (14,0%)	269 (49,5%)	81 (15,5%)	97 (18,5%)
Quyi	425 (78,3%)	201 (37,0%)	404 (77,1%)	386 (73,7%)

1-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tarbiyalanganlik darajalari dinamikasi

Motivatsion mexanizm. Boshlang'ich sinf o'quvchisi ko'proq qiziqish, hissiy jalb etilish va muvaffaqiyat hissi orqali harakatga kirishadi. Shu sababli jismoniy tarbiya darsida axloqiy topshiriq bevosita bolaga yaqin shaklda berilishi kerak. Masalan, "eng tez yugurish" bilan bir qatorda "eng intizomli guruh", "eng hamjihat jamoa", "sherigiga eng ko'p yordam bergan o'quvchi" kabi mezonlar joriy etilishi mumkin. Bunday yondashuv o'quvchini nafaqat natijaga, balki to'g'ri xulqqa ham yo'naltiradi.

Tashkiliy-intizomiy mexanizm. Har qanday jismoniy tarbiya darsida saflanish, topshiriqni tinglash, jihozlardan foydalanish, navbat saqlash, xavfsizlik qoidalariga rioya etish kabi talablar mavjud. Mazkur tashkiliy unsurlar axloqiy tarbiya bilan bevosita bog'liq. Agar o'qituvchi bu talablarni bir xil, adolatli va izchil qo'llasa, o'quvchilarda qoidalarga ongli bo'ysunish odati shakllanadi. Intizomni zo'ravonlik bilan emas, balki tushuntirish, odatlantirish va shaxsiy namunaga tayangan holda ta'minlash muhimdir.

Hamkorlik mexanizmi. Jismoniy tarbiya darslaridagi juftlik, guruh va jamoa shaklidagi topshiriqlar o'quvchini boshqa bilan hisoblashishga o'rgatadi. Ayniqsa, estafeta, to'p o'yinlari, juftlikdagi gimnastik mashqlar, hamkorlikda bajariladigan muvozanat va koordinatsiya topshiriqlari o'zaro yordam, sherikni kutish, bir-birini qo'llab-quvvatlash, jamoa natijasi uchun javobgarlikni kuchaytiradi. Demak, dars tarkibida individual mashqlar bilan bir qatorda hamkorlikdagi vazifalar muntazam bo'lishi zarur.

Baholash va rag'batlantirish mexanizmi. Amaliyotda ko'pincha baholash faqat harakatning to'g'riligi yoki tezlik-natijaga qaratiladi. Holbuki, jismoniy tarbiya darsining tarbiyaviy salohiyatidan to'liq foydalanish uchun axloqiy xulq ham baholash obyekti bo'lishi kerak. Bunda quyidagi holatlar alohida rag'batlantiriladi: qoidaga to'liq amal qilish, sherikni qo'llab-quvvatlash, halol o'ynash, xatosini tan olish, jamoa bilan

ishlash, mag'lubiyatda vazminlik. Rag'bat og'zaki maqtov, belgili baholash, kichik nominatsiya yoki dars yakunidagi e'tirof shaklida berilishi mumkin.

Refleksiv mexanizm. Dars oxirida qisqa tahlil o'quvchida o'z xatti-harakatiga baho bera olish ko'nikmasini shakllantiradi. Refleksiya savollari yoshga mos, sodda va aniq bo'lishi kerak: "Bugun qaysi qoidaga yaxshi amal qildik?", "Kim sherigiga yordam berdi?", "Nima uchun ayrim vazifalarda kelisha olmadik?", "Keyingi safar qanday yaxshiroq ishlaymiz?" Bunday tahlil o'quvchining axloqiy ongini faollashtiradi va xulqni ongli boshqarishga o'tkazadi.

Maktab-oila hamkorligi mexanizmi. Boshlang'ich yoshda axloqiy xulqning barqarorlashuvi faqat maktab ta'siri bilan emas, balki oiladagi talab va munosabatlar bilan ham belgilanadi. Shu sababli o'qituvchi ota-onalarga jismoniy tarbiya darsida kuzatilgan ijobiy sifatlar, boladagi o'zgarishlar, mustahkamlash lozim bo'lgan odatlar haqida qisqa tavsiyalar berib borishi maqsadga muvofiq. Maktab va oiladagi talablardagi uyg'unlik tarbiyaviy ta'sir kuchini oshiradi.

Mazkur mexanizmlarning samaradorligi dars tarkibiga to'g'ri joylashtirilganida ortadi. Jismoniy tarbiya darsi uch qismdan iborat bo'lgani uchun axloqiy topshiriqlar ham shu tuzilma bilan uyg'un rejalashtirilishi lozim.

2-jadval

Dars bosqichlari bo'yicha axloqiy tarbiya vazifalari

Dars bosqichi	**Asosiy tarbiyaviy vazifalar**
Tayyorlov qismi	Saflanish, salomlashish, navbatchilik, jihozga ehtiyotkor munosabat, umumiy qoidalarga rioya qilish, darsga psixologik tayyorlanish.
Asosiy qism	Hamkorlikda bajariladigan topshiriqlar, adolatli musobaqa, qiyinchilikni yengish, sherigiga yordam berish, o'zini boshqarish, jamoa uchun javobgarlik.
Yakuniy qism	Natijani muhokama qilish, xulqni baholash, o'zini tahlil qilish, ijobiy namunalarni ko'rsatish, keyingi dars uchun axloqiy xulosa chiqarish.

Jismoniy mashqlar turlarining o'zi ham tarbiyaviy imkoniyat nuqtai nazaridan tanlanishi kerak. Dissertatsiyada yengil atletika, gimnastika va harakatli o'yinlarga qo'yiladigan pedagogik talablar ishlab chiqilgani, ulardan o'quvchilarning fiziologik, intellektual va jismoniy tayyorgarligiga mos tarzda foydalanish tartiblari belgilab berilgani qayd etilgan. Bu xulosa amaliyot uchun juda muhimdir. Chunki har qanday mashq axloqiy tarbiyaga bir xil xizmat qilmaydi.

Masalan, yengil atletika elementlari matonat, sabr, shaxsiy javobgarlik va o'zini nazorat qilishni rivojlantiradi. Gimnastika mashqlari intizom, aniqlik, estetik did, o'z harakatiga mas'uliyatni kuchaytiradi. Harakatli o'yinlar esa jamoaviylik, o'zaro hurmat, hamkorlik, halollik va adolat tuyg'usini shakllantirishda samaralidir. Shu sababli darsning tarbiyaviy maqsadiga ko'ra mashqlar va o'yinlar tanlanishi lozim.

Harakatli o'yinlardan foydalanishda bir qator metodik talablar mavjud. Birinchidan, o'yin qoidalari bolaga tushunarli bo'lishi va ularning tarbiyaviy ma'nosi qisqa izohlanishi kerak. Ikkinchidan, jamoalarni shakllantirishda kuchli va sust o'quvchilarning muvozanatiga e'tibor qaratish zarur. Uchinchidan, o'yin davomida o'qituvchi faqat hakamlik bilan cheklanmasdan, axloqiy holatlarni ham kuzatishi va o'z vaqtida pedagogik ta'sir ko'rsatishi kerak. To'rtinchidan, o'yindan keyingi tahlilda faqat g'olib emas, balki eng intizomli, eng halol, eng hamjihat ishtirokchilar ham e'tirof etilishi lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiya samaradorligini pasaytiruvchi omillar ham mavjud. Ular qatoriga tarbiyaviy maqsadning noaniqligi, o'qituvchining faqat sport natijasiga urg'u berishi, sust o'quvchilarni kamsitish, o'yin va musobaqalarda ortiqcha tajovuzkorlikni rag'batlantirish, dars oxirida tahlil o'tkazmaslik, oilaviy hamkorlikning sustligi kiradi. Mazkur omillarni bartaraf etish uchun o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlik va pedagogik madaniyat talab etiladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, axloqiy tarbiyada o'qituvchining bahosi bilan o'quvchining ichki o'zini baholashi o'rtasida bog'liqlik bo'lishi kerak. Ya'ni bola faqat tashqi rag'bat bilangina emas, balki "men to'g'ri ish qildim" degan ichki qoniqish bilan ham harakat qilishi lozim. Bunday ichki motivatsiya muntazam refleksiya, suhbat va ijobiy tajriba orqali shakllanadi.

Dissertatsiyada jismoniy tarbiya darslarida axloqiy tarbiyalashning didaktik tizimi o'quvchi shaxsining faolligi va ta'lim jarayonining subyekti sifatidagi mavqeini kuchaytirish asosida takomillashtirilgani ko'rsatilgan. Bu fikr amaliyot uchun quyidagi xulosani beradi: o'quvchi darsda shunchaki ijrochi emas, balki axloqiy tanlov qiluvchi, sheriklariga ta'sir ko'rsatuvchi va o'z xulqiga baho bera oluvchi faol subyekt sifatida ko'rilishi kerak.

XULOSA

Jismoniy tarbiya darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tarbiyasini takomillashtirish alohida epizodik tadbirlar bilan emas, balki puxta o'ylangan pedagogik mexanizmlar tizimi asosida amalga oshirilishi zarur. Bunday tizimga motivatsiya, tashkil etish, hamkorlik, baholash va rag'batlantirish, refleksiya hamda maktab-oila hamkorligi kiradi.

Darsning tayyorlov, asosiy va yakuniy qismlarida tarbiyaviy vazifalarning maqsadli va izchil qo'yilishi o'quvchilarda intizom, mas'uliyat, halollik, jamoaviylik, o'zaro hurmat kabi sifatlarning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, yengil atletika, gimnastika va harakatli o'yinlarning didaktik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish jismoniy tarbiya darslarining tarbiyaviy samaradorligini oshiradi.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya darslarida axloqiy tarbiya masalasiga integrallashgan metodik yondashuvni qo'llash boshlang'ich ta'limda barkamol shaxsni shakllantirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637, 23.09.2020.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son Farmoni. 24.01.2020.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-son qarori. 03.06.2017.

4. Atoev A.K. Oilada bolalar jismoniy tarbiyasining nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O'qituvchi, 1992. 150 b.

5. Atoev A.K., Nosirov M. Jismoniy tarbiya va shaxsni axloqiy tarbiyalash. Toshkent, 1993. 143 b.

6. Abdumalikov R.A., Abdullayev A. Xalq milliy o'yinlari mazmunida ma'naviyat masalalari. Toshkent, 1995. 14 b.

7. Xo'jayev F. O'zbekistonda jismoniy tarbiya. Toshkent, 1998. 285 b.

8. Xo'jayev F., Usmonxo'jayev T. Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslari. Toshkent: O'qituvchi, 1996. 184 b.

9. Chepikov V.T. Vospitanie nravstvennyx kachestv mladshix shkolnikov. Grodno: GrGU, 2001. 189 s.